

Vapaapalokunta yhteiskunnallisena liikkeenä ja varhaisena innostamisen toteutuspaikkana

Eeva Koivula

Vapaapalokuntatoiminnasta on yhteiskunnallisten liikkeiden ja järjestöjen historiasta kertovassa kirjallisuudessa lyhyitä mainintoja esimerkkinä ensimmäisistä yhdistyksistä tai palokunta-aatteen teesta. Teoksissa ei ole pureuduttu tarkemmin vapaapalokuntatoiminnan historiaan ja laajenemiseen 1800-luvun teollistuvassa Suomessa ja siihen, miten Venäjän keisarien toiminta vaikutti toimintaan. Palonsammutuksen lisäksi yhdistyksissä tehtiin muutakin ja yleisellä tasolla yhdistyksiä pidettiin demokratian oppikouluina, koska alusta lähtien niissä toimittiin yhdenvertaisuuden periaatteella ”yksi mies – yksi ääni”. Jäsenten hankkiminen teollistuvassa yhteiskunnassa oli haastavaa vanhan sääty-yhteiskunnan murentuessa uusien arvojen tieltä. Käytössä ei ollut sähköistä mediaa eikä nykyaikaisia keinoja ja lisäksi yhteiskunnan rakenteet rajoittivat ihmisten osallistumista toimintaan vielä kei-sarikunnan aikana. Jäsenhankinta ja uusien toimivien yhdistysten perustamisen tavat lähestyivät sosiokulttuurisen innostamisen keinoja jo 1800-luvun puolella.

Vapaapalokuntien varhaishistoria

Palontorjunta ennen vapaapalokuntia

Suomen alueen paloturvallisuus oli ennen vapaapalokuntien aikaa Skeskiajalta lähtien järjestetty pitkälle kaupunkilaisista muodostettujen pakkopalokuntien varaan. Eri kaupunkien ohjeet osallistumisesta olivat erilaisia, ja kaupungin suojeleminen tulen vaaroilta saattoi olla tärkein silloisen Ruotsin kaupunkihallinnon tehtävä. Vuonna 1350 säädetty Maunu Eerikinpojan kaupunkilaki sisälsi ensimmäiset määräykset, jotka koskivat yksinomaan tulenkäyttöä, sammutustoimia ja tulen varomat-tomaan käsittelyyn liittyviä rangaistuksia. Lain mukaan tulenteko oli kiellettyä yöaikaan ja joka talossa tuli olla sammutusvälineitä. Lisäksi jokaisella oli osallistumispakko sammuttamiseen sakko-rangaistuksen uhalla. Laki oli voimassa lähes 400 vuotta

1800-luvun teollistumista kohden kulkeneessa yhteiskunnassa kunnallista palotointia ei ollut. Rakennukset oli rakennettu tiiviisti viereen siten, että tulen päästyä irti se levisi usein koko kaupunginosaan tai kylään hävittäen sen kokonaan. Ensin Ruotsin alusmaana ja 1800-luvun alusta Venäjän suuriruhtinaskuntana olleen Suomen alueella sijainneiden kaupunkien omissa palomääräyksissä määriteltiin kaupunkilaisten pakko-osallistuminen sammuttamiseen sekä se, mitä välineitä jokaisesta talosta piti löytyä ja mitä piti luovuttaa sammuttajien käyttöön. Sammuttajilla oli jopa lupa raivata naapuritaloja tulen leviämisen estämiseksi. Tavoitteena oli pelastaa se, mitä oli pelastettavissa palavasta tai palon uhkaamasta talosta, ja sammuttaa, mitä pystyttiin. Sammutustoiminta oli kuitenkin varsin ohjaamatonta ja harjoittelematonta, joten tulos ei välttämättä aina ollut toivottu. Vesi siirtyi palopaikalle ämpäriketjulla ja pelastunut omaisuus muodostui siitä, mitä ehdittiin ottaa mukaan palavasta rakennuksesta. Hevosen omistavilla taloilla oli velvollisuus kuljettaa vettä palopaikalle, ja velvollisuuden laiminlyönnistä oli seurauksena sakot. Tämä yleinen palokuntajärjestelmä lakkautettiin vuonna 1903, sillä suurimmissa kaupungeissa oli jo silloin vakituisia palokuntia ja maaseudulla toimi-

via vapaapalokuntia, joten yleinen palokunta koettiin tehottomaksi ja turhaksi. (Katajamäki 2006, 12–13.)

Turun VPK – ensimmäinen yhdistys

Ensimmäinen vapaapalokunta perustettiin vuonna 1838 Turkuun Ruotsin Göteborgista saadun mallin mukaisesti. Ruotsiin ja lähes samanaikaisesti Saksaan ja Itävaltaan vapaapalokunnan toimintaidea oli tullut Amerikasta, jossa vuosisata aikaisemmin Benjamin Franklin oli perustanut Union Fire Companyn Philadelphinaan. Turussa Apteekkarin Erik Julin kutsui turkulaiset kokoukseen 28.8.1838 ja kokouksessa päätettiin perustaa Frivilliga Brandkorpsen i Åbo, jonka jäseniksi liitettiin suurin osa kaupungin merkittävistä virkamiehistä, liikemiehistä ja käsityöläisistä. Ensimmäisenä vuotena jäsenmäärä nousi jo 154 jäsenen noin 11 000 asukkaan kaupungissa. Ensimmäisen vuoden jäsenluettelossa ei vielä ollut yhtään työväestön edustajaa, vaikka tavoitteena oli jo tuolloin sääntöjen mukaisesti lähentää kansanluokkia ja vähentää niiden välillä vallitsevaa epäluuloa, ”att närma... klassemme till hvarandra, samt skingra det misstroende som råder emellan dem”. (Katajamäki 2006, 7, 10.)

Alkuinnostuksen jälkeen Turun VPK:n toiminta hiipui, mutta ei loppunut. Yhdistyksen jäsenille hankittiin yhtenäiset palokuntapuvut, erilaista sammutuskalustoa sekä saatiin yhdistykselle ensimmäinen lippu. (Granberg 1888.) Jäseniä hankittiin lehtikirjoituksilla, pitämällä harjoituksia julkisesti ja kertomalla, mistä yhdistyksen toiminnassa oli kysymys.

Seuraavat yhdistykset – demokratia alkaa toteutua

Venäjää hallinneen keisarin silmissä kansallisuusaatteeseen liittyvä toiminta muuttui kuitenkin uhkaavaksi pian Turun VPK:n perustamisen jälkeen. Nikolai I oli suhtautunut suopeasti yhdistyksen perustamiseen Puolan kapinassa uskollisiksi osoittautuneille suomalaisille, mutta tilanne oli muuttunut jo vuonna 1842, kun Helsinkiin perustettavaksi suunniteltu palokunta ei saanut keisarilta lupaa. Ensimmäisen VPK-yhdistyksen perustamisen jälkeen tuli voimaan laki, joka määräsi

yhdistysten sääntökirjat keisarin vahvistettavaksi. Tilanne muuttui vasta keisarin vaihduttua 1860-luvulla Aleksanteri II:ksi. 1860-luvulla palokunnat perustettiin Poriin, Helsinkiin, Viipuriin, Uuteenkaupunkiin, Vaasan ja Porvooseen. Seuraavalla vuosikymmenellä perustettiin yhdistykset Tammisaareen, Hämeenlinnaan, Tampereelle, Jämsään, Ouluun, Kotkaan, Jyväskylään, Raumalle, Aitooseen (nyk. Pälkäne), Lahteen, Lappeenrantaan, Mikkeliin, Savonlinnaan ja Nokialle. Palokuntia syntyi enimmäkseen kaupunkeihin ja teollisuuspaikkakunnille, mutta aate levisi tämän jälkeen nopeasti myös maaseudulle. Kaikki perustetut yhdistykset joutuivat hakemaan toiminnalle luvan keisarilta ja toiminta usein aloitettiin paikallisesti heti lupapaperin lähettämisen jälkeen. (Katajamäki 2006, 16.)

Luokkarajojen todellinen rikkoutuminen alkoi toteutua 1860-luvulle siirryttäessä. Palokunta-aate oli sen aikaisessa tiukassa säätyyhteiskunnassa poikkeava, sillä toimintaan osallistui kaikkien yhteiskuntaluokkien miehiä, ja samaa palopumppua saattoivat käyttää rintarinnan työmies ja maisteri (Jokinen & Saaristo 2006, 78). Säilyneissä jäsenlistoissa oli yhä enemmän nähtävissä alimpien ammattiryhmien kuten renkien, oppipoikien ja työmiesten edustajia (Katajamäki 2006, 17). Jäsenluetteloissa yleisiä ammattinimikkeitä tai oppiarvoja olivat kauppiaat, maisterit, käsityömestarit, sepät, kuvernöörit, apteekkarit. Mukaan jäseniksi otettiin myös varsin nuoria poikia, jopa 14-vuotiaiden renkien ja oppipoikien nimiä oli luetteloissa. Naisia ei alkuvuosikymmeninä vielä ollut jäsenluetteloissa varsinaisina jäseninä, mutta yhdistyksien historiikeista on voinut tulkita kaupungin rouvain toimineen joko yhdistyksessä tai sen rinnalla hyvinkin voimakkaasti. (Koivula 2007.)

Sääntöjen mukaan jokaisella palokuntayhdistyksen varsinaisella jäsenellä oli yksi ääni yhdistyksen kokouksissa riippumatta ammatista tai asemasta yhdistyksen organisaatiossa tai yhteiskunnassa. Yhdistysten tavoite ja tahto torjua yhteistä vihollista, tulta, oli selkeä, ja se ylitti jopa kieliriidat (Väänänen 1979, 21) ja pyrki pitämään toiminnan täysin puolueettomana. Puolueettomuuspyrkimyksistä huolimatta tilanne kärjistyi esimerkiksi vuonna 1918, jolloin Kuusankosken ja Kymentehtaan VPK:n päällystö ei luovuttanut taloaan punaisten pää-

majaksi ja joutui itse punaisten vangitsemaksi ja teloittamaksi. (Ylikangas 1930, 30.) Toisin kävi Tampereella, jossa punaiset valloittivat palokunnan talon päämajakseen yhdistyksen jäsenten avulla. Kapinan loputtua punaisten häviöön kaikki punaisissa toimineet erotettiin palokunnasta puolueettomuuden säilyttämiseksi (Sinisalo 1973, 113). Vastakkaisena ilmiönä Vaasassa palokuntaan haettiin voimakkaasti uusia 18–20-vuotiaita toimijoita, joita tulikin viitisenkymmentä ensimmäiseen kokoontumiseen 6.9.1917. Peitetarinaa palokuntatoiminnasta pidettiin yllä pari kuukautta kunnes lokakuussa perustettiin Vaasan Suojeluskunta. (Jern 1998, 25.) Vastaavanlainen peitetarina suojeluskunnan perustamiseksi löytyy myös esimerkiksi Riihimäen VPK:n historiasta (Penttilä 1994).

Monia toimintamuotoja yhdessä yhdistyksessä

Sivistystä voidaan pitää perustana aktiiviselle kansalaisuudelle (Ilvonen 2005, 11). Palokuntayhdistysten toimintaan liittyi jo alusta lähtien monia sivistyksellisiä piirteitä. Venäjän keisarikunta rajoitti ajoittain suomalaisten kansalaistoimintaa ja yhdistysvapautta 1800-luvun puolella. Luvan saaneiden yhdistysten sisällä virisi voimakasta kansalaistoimintaa ja pyrkimyksiä sivistävään toimintaan erilaisten toimikuntien ja alaosastojen perustamisena sekä järjestämällä luentoja ja keskustelutilaisuuksia. Palokunnan hankkimissa ja usein talkootyönä rakentamissa tiloissa pidettiin lukusalia tai kirjastoa, perustettiin orkestereita ja kuoroja sekä urheilu- ja voimisteluseuroja. VPK toimi useilla paikkakunnilla myöhemmin itsenäistyneiden yhdistysten alkukotina. Esimerkiksi Riihimäellä VPK:n urheiluseura Wisa erkaantui palokunnasta 1900-luvun alussa ja jatkoi toimintaansa nimellä urheiluseura Kisko. Samoin Riihimäen VPK:n soittokunta jatkoi Suojeluskunnan soittokuntana VPK:n myytyä soittimet Suojeluskunnalle. (Penttilä 1994, 86.)

Toimintaan kuului oleellisesti aikansa ainoat julkiset hovit, kuten naamiaiset, palokunnan vuosijuhlat, marssit sekä julkiset harjoitukset rivimuotoineen. Tilaisuudet olivat kaikille kansalaisille avoimia, ja jokainen pääsi osallistumaan kykyjensä ja halujensa mukaan. Palokunnan katsottiinkin useilla paikkakunnilla virkistäneen paikkakunnan toiminnat.

taa ja tuoneen osallistumisen mahdollisuuksia jokaiselle, vaikka perustoiminnan tavoitteena oli edelleen palojen sammuttaminen. Palokuntien jäsenmäärät nousivat suuriksi suhteutettuna asukasmääriin. VPK-yhdistykseen saattoi kuulua toimivana tai maksavana jäsenenä jo muutamien tuhannen asukkaan kylässä parikin sataa ihmistä. Vuonna 1900 maassa oli noin 200 VPK-yhdistystä, joista esimerkiksi Tampereen VPK:n jäsenmäärä oli 302 aktiivista ja noin 100 maksavaa jäsentä. (Sinisalo 1973, 57.)

Palokunnat hankkivat jo hyvin varhaisessa vaiheessa yhtenäisen asusteen, ensin sinisen tai tummanpunaisen takin. 1860-luvulta lähtien käyttöön vakiintui ulkomailta tulleen mallin mukaisesti valkoinen ”hame” eli pitkäkö valkoinen liinakankaasta ommeltu väljä takki, joka erosi sotaväen käyttämästä vaatetuksesta. Päähineenä käytettiin ensin valkoisella kankaalla päällystettyä lakkia sekä siihen kuuluvaa, usein messinkistä laattaa, joka osoitti jäsenyyden, ja myöhemmin nahkasta valmistettua kypärää eli kaskea. (Ks. kuva 1.) Yhdistyslippu tuli käyttöön heti ensimmäisen yhdistyksen perustamisen yhteydessä ensimmäisen vuosijuhlan yhteydessä. Lippu oli yhdistyksen keulakuva ja merkki, tosin se myös ilmoitti johtajan sijainnin ja toimi signaalipuna. Palokunta harjoitteli julkisesti ja marssi näyttävästi asukkaiden parissa. Palokunnan marssit lippujen johdolla valkoisissa takeissa ja mustissa kypäriissä olivat vaikuttava näky 1800-loppupuolella, kun monikaan muu järjestö ei vielä marssinut julkisesti eikä käyttänyt yhtenäistä vaatetusta. Näkyminen kuului alkuvuosikymmenien periaatteisiin ja palokunnan tapahtumat olivat suosittuja ja kaikille avoimia. Paikkakunnan väki tuli innokkaasti seuraamaan niin harjoituksia, marsseja, iltamia kuin arpajaisiakin.

Kuva 1. Riihimäen VPK lähdössä vappumarssille Istuinkiveltä vuonna 1910. Näkyvissä on palokunnan lippu, päällystö edessä, soittokunta ja perässä sammutusosasto ja raivausosasto. Miehillä on päässään kasket (kypärät) palokunnan merkillä, valkoinen liinatakki, nahkasaappaat, vyöt sekä tehtävää kuvaava väri kauluksessa ja hihankäänteissä. (Kuva: Riihimäen VPK:n arkisto)

Palokuntalaistoiminta tuki alusta lähtien kansalaisuuteen kasvamista. Jokaisella oli oikeus liittyä mukaan toimintaan ja mahdollisuus toimia omien kykyjensä ja halujensa mukaan. Palokuntayhdistykset tukivat jäsenistönsä harrastuneisuutta tilaamalla muun muassa lehtiä heidän luettavakseen aikana, kun lehdet muutoin olivat vain oppineiden saatavilla. Varsin epätasapuolisessa yhteiskunnassa myös naiset saivat osallistua toimintaan yhdistyksen ompeluseuroissa, näytelmäkerhoissa, sekakuoroissa sekä arpajaisten järjestäjinä. Yleinen palokunta oli koskenut jokaista kaupungin asukasta, joten oli kai luonnollista, että naiset saivat osallistua myös vapaapalokunnan toimintaan, vaikka yhdistyksen säännöt sen joko kielsivät tai sukupuolta jäsenyydelle ei ollut määritelty. Miehet johtivat yhdistyksiä ja huolehtivat varsinaisesta sammutustoiminnasta, naiset olivat useimmiten mukana varainhankinnassa sekä järjestelijöinä erilaisissa tapahtumissa ja omista toimintaryhmissään. (Koivula 2007.)

Vapaapalokunnat osana suomalaista yhteiskuntaa

Yhteiskunnalliset liikkeet, yhdistykset ja kolmas sektori

Vapaapalokuntien kehittyminen liittyi yleisempään yhteiskunnalliseen kehitykseen. Sääty-yhteiskunta alkoi muuttua 1800-luvulta uudeksi luokkayhteiskunnaksi, jossa yksikön oikeudet ja toiminta korostuivat. Luokkayhteiskunnassa ihmisillä oli paremmat mahdollisuudet liikkua luokkien välillä kuin syntymäasemaan perustuneessa sääty-yhteiskunnassa. Ihmiset saivat muodollisesti samoja oikeuksia kansalaisina. Laajat joukot saivat legitiimin mahdollisuuden toimia itsenäisesti ja tasavertaisesti. Valtio huolehti osasta toimintoja, mutta valtion toiminnan ulkopuolelle jäävistä tehtävistä alkoi vähitellen huolehtia laajeneva joukko tavallisia kansalaisia, mikä tarkoitti kansalaisyhteiskunnan syntyä. Valtiosta riippumattomat yhteisöt ja järjestöt loivat uudenlaisia yhteiskunnallisia käytäntöjä ja rakensivat vähitellen uudenlaista valtiorakennetta. Suomessa yhteiskunnallisena toimintana syntyivät mm. kansakoululiike sekä erilaiset järjestöt, jotka ottivat huolehtiakseen osan myöhemmin valtiolle siirtyneistä tehtävistä. 1800-luvulla syntynyt järjestötoiminta pyrittiin kytkemään pitkälti kiinni valtioon. Suomessa järjestäytymisen esteet olivat melko vähäiset, vaikka keisari pyrkiin ajoittain rajoittamaan yhdistymisvapautta. (Alapuro & Liikanen & Smeds & Stenius 1989)

Yhteiskunnallinen liike terminä tuli käyttöön 1800-luvun alussa Ranskan vallankumouksen yhteydessä. Liikkeet ovat modernin ja teollistuvan yhteiskunnan tuotteita. Yhteiskunnallisella liikkeellä tarkoitetaan usein kansakuntatason liikehdintää, jonka toiminta haastaa vallitsevaa järjestelmää. Suomessa yhteiskunnallinen liike ja järjestö syntyivät esimerkiksi työväenliikkeen ja -järjestön kohdalla lähes samanaikaisesti. Yhteiskunnallisella liikkeellä on kuitenkin tapana luoda itse itsensä ja myöhemmässä vaiheessa se usein organisoituu järjestöksi tai organisaatioksi. Yhteiskunnalliselle liikkeelle on systeemin kautta tarkasteltuna tunnusomaista se, että sen alkuvaiheessa siinä ei

ole näkyviä rooleja tai jäsenyyksiä ja toimintaan osallistuvilla on tahto toimia yhdessä havaitun ongelman poistamiseksi. Yhteiskunnallisena liikkeenä syntynyt toiminta saattaa muuttua yhdistyssysteemi-miksi, kun siinä toimivat ihmiset ovat osa toimintaympäristöä ja osallistuvat toiminnan sisäiseen kommunikaatioon. Muutokseen vaikuttaa paradoksinen tilanne: liikkeen toiminnan laajetessa se tarvitsee organisaation toimintansa tueksi. Yhdistyksissä on mukana huomattava määrä sosiaalista pääomaa ja sen mukanaan tuomaa yhteisöllisyyttä, yhteistä tekemistä ja välittämistä. (Siisiäinen 2008.)

Suomessa ensimmäiset yhdistykset perustettiin salaseuroiksi. Näitä olivat ”salaisesti julkiset” yhdistykset kuten vapaamuurarit ja Auroora-seura 1700-luvun lopussa. Sivistysseuroja perustettiin 1700-luvun viimeisen vuosikymmenen sekä 1800-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana. 1830-luvulle tultaessa oli alkunsa saanut Suomen Talousseura sekä joitain hengellisiä yhdistyksiä. 1831 patrimonismi alkoi vaikuttaa voimakkaasti suomalaisessa yhteiskunnassa ja alkunsa saivat rouvasväenyhdistykset, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) sekä ensimmäinen VPK. Vuosien 1861–1880 välillä perustettiin ensimmäiset varsinaiset joukkojärjestöt ja erityisesti runsaasti vapaapalokuntia. Varsinainen joukkojärjestäytymisen aalto alkoi 1881, jonka jälkeen perustettiin mm. nuorisoseuroja, raittiusseuroja, kansansivistysyhdistyksiä sekä sivistyneistöjohtoinen työväenliike. 1896 lähtien uudet toimintamuodot keskittyivät pitkälti luokkaetuihin perustuvien joukkoliikkeiden verkoston perustamiseen ja 1900-luvun alusta lähtien politisoituvaan yhdistysjärjestäytymiseen. (Siisiäinen 2008.) Yhteiskunnallisten liikkeiden ja järjestöjen toiminta muuttui teollistumisen jälkeen siirryttäessä kohden jälkiteollista yhteiskuntaa ja modernia yhteiskuntaa. 1960-luvulla ensimmäiset uudet liikkeet antoivat merkkejä toiminnastaan ja syntyivät ympäristöliike, opiskelijaliike sekä 2000-luvulle tultaessa elämäntapaliikkeet ja erilaiset lyhyet protestiliikkeet. (Konttinen 2008)

Kolmas sektori on yleiskäsite, joka määrittellään asiayhteydestä riippuen hieman eri tavoin. Sen rinnakkaiskäsitteinä saatetaan käyttää sanoja vapaaehtoissektori, hyväntekeväisyyssektori tai ei-julkisen sektori. Käsitteellä viitataan usein kuitenkin sellaiseen toimintaan, joka ei ole suoraan verovarilla ylläpidettyä mutta ei myöskään markkinointiin

ja voitontavoitteluun pyrkivää toimintaa. Käsite kolmas sektori on nuori mutta asia on vanha. Monet toiminnot suomalaisessa yhteiskunnassa ovat olleet ensin aktiivisten kansalaisten ja kolmannen sektorin tuottamia ja siirtyneet valtion sekä kuntien vastuulle. Vapaaehtois- ja kansalaisjärjestöillä on ollut huomattava merkitys palveluiden tuottamisessa. Yhteistä toiminnalle on ollut voittoa tuottamattomuus, vapaaehtoisuus ja yleishyödyllisyys, ja toiminta on voinut saada kimmokkeen esimerkiksi virallisen avun puuttumisesta. (Jokinen & Saaristo 2006, 252–255.)

VPK-toiminta yhteiskunnallisena liikkeenä

Vapaapalokunta oli monelta kannalta tarkasteluna jo alkuvuosinaan yhteiskunnallinen liike. Toiminta mainitaan useissa yhdistystoiminnan sekä yhteiskunnallisten liikkeiden historiakuvauksissa. Palokunta-aate levisi nopeasti paikkakunnalta toiselle. Aate koettiin alusta lähtien hyväksi, turvallisuutta tuovaksi ja yhteisöllistäväksi ja sen pohjalta toteutunut toiminta kaikille avoimeksi ja todelliseksi yhteisen tekemisen paikaksi. Vapaapalokuntien toiminta oli ensimmäisten vuosikymmenien ajan lähinnä ihmisistä itsestään lähtenyt toimintaa. Kansalaiset, niin kaupunkilaiset kuin kylienkin asukkaat, tahtoivat turvallisuutta itselleen ja läheisilleen. Kunta ei pystynyt omalla toiminnallaan turvallisuutta tarjoamaan järjestämään, joten vaihtoehdoksi jäi vain yhteistoiminnan aloittaminen. Kukaan ei pakottanut kuntalaista liittymään palokuntayhdistykseen, joten jäsenyys oli vapaaehtoista. Palokuntalaisten sitoutuminen oli kuitenkin varsin pysyvää ja syvää: toiminnassa oltiin mukana lähes aina kuolemaan tai paikkakunnalta poismuuttoon saakka. Palokunta antoi mahdollisuuden toimia yhdessä hyvän aatteen puolesta. Sen jäsenistö koki veljeyttä ja tasa-arvoa. Apua annettiin kaikille sitä tarvitseville katsomatta tarvitsijan taloudelliseen tilanteeseen tai asemaan. Lisäksi palokunta otti liikkeenä jo varhain käyttöön periaatteen, että yhdistyksen tulee olla yleishyödyllinen. Palokunta pysyi myös puolueettomana ja pyyteettömänä toimijana varsin pitkään.

Venäjän keisarikunnan osana maamme yhdistymisvapaus vaihteli sen mukaan, miten keisarikunta menestyi sodissa sekä millainen oli

keisari ja häntä Suomessa edustanut kenraalikuvernööri. 1800-luvun loppupuolta lähestyttäessä kansalaisten toimintamahdollisuudet kape-
nivat samanaikaisesti, kun työväenaate alkoi nousta yhtä aikaa muiden
yhteiskunnallisten liikkeiden kuten raittiusliikkeen, naisasialiikkeen ja
nuorisoseuratoiminnan kanssa. Sortokaudet ja tiukan hallinnon vuo-
det uuden vuosisadan alussa vaikuttivat yhteiskunnan jäsenten osallis-
tummismahdollisuuksiin. Vaikka kuntalaisten osallistumista rajoitettiin,
saatiin maahan 1900-luvun alussa yleinen ja yhtäläinen äänioikeus
valtiollisissa vaaleissa. Tämä ei ollut uusi oikeus vain naisille, vaan
samalla äänioikeuden saivat myös aikaisemmin äänioikeuttomat eli
maata omistamattomat miehet.

Palokunnassa yhtäläinen äänioikeus oli ollut käytössä jokaisen
jäsenen kohdalla jo Turun VPK:n perustamisesta lähtien. Itsenäisen
Suomen syntymisen jälkeen vapaapalokunnat jatkoivat toimintaansa
aikaisempaan malliin vapaaehtoisuuden pohjalta hankkien lähes kai-
ken tarvitsemansa kaluston itse ja vaatimatta avun tarvitsijalta mitään
palkkiota työstään. Yhdistyksen toiminnan taloudellinen perusta oli-
vat edelleen kaupungeilta ja kunnilta anotut määrärahat, muun muassa
kuntien keräämät viinavoittovarat, onnistuneiden sammutustoimien
jälkeen saadut palkinnot, jäsenmaksut sekä järjestettyjen tapahtumien
eli arpajaisten, tanssien, näytelmäesitysten ja palokunnan juhlien ja
niiden yhteydessä olleiden kilpailujen tuotot. Huomattavaa kalustol-
lista apua saatiin paikkakunnittain myös teollisuusyrityksistä, jotka
osaltaan tuellaan varmistivat työntekijöilleen mielekästä tekemistä
sekä turvasivat omaa toimintaansa.

Sosiokulttuurinen innostaminen ja palokuntatoiminta

Innostamisen peruseriaatteita

Sosiokulttuurisessa innostamisessa tavoitteena on saada ihmiset
osallistumaan oman elämänsä ja yhteisöjensä elämän aktiivi-
seen ja tiedostavaan rakentamiseen. Toiminnan taustalla on tietoisuus

paremmasta. Kaikki toiminta on vapaaehtoista ja avointa. Toimijat hyväksytään sellaisina kuin he toimintaan tulevat, on heidän ideologiansa, uskontonsa ja kulttuuritaustansa mikä tahansa. Samalla vahvistetaan toimijoiden kulttuurista identiteettiä. Innostaminen elää lähiössä, kylässä ja kaupungissa. Se on siellä missä on ihmisiä, jotka sitoutuvat toimintaan muuttaakseen omaa arkipäiväänsä laadultaan paremmaksi. Innostaminen on oleellisesti osallistumista, joka toteutuu kunkin konkreettisen tilanteen ja tapahtuman mukaan osallistavaan pedagogiikkaan perustuen. Sopivia keinoja ovat kaikki ne keinot, joissa ihmiset saadaan vuorovaikutukseen toistensa kanssa. (Kurki & Nivala 2006.)

Aito osallistuminen ei tarkoita vain ihmisten kokoontumista yhteen, vaan se on intensiivistä sitoutunutta ja syvää kohtaamista. Aidossa yhteisössä ei ole kyse vain pelkästä ihmisten yhteenliittymästä vaan siinä persoonat kokevat ainutlaatuista yhteyttä. Sosiaalinen todellisuus ei ole vain ympärillä, se on myös meidän kaikkien sisällä. (Kurki 2006, 166–167.)

Sosiokulttuurisen innostamisen rakenteissa on aina mukana kolme keskeistä ulottuvuutta eli pedagoginen, sosiaalinen ja kulttuurinen. Näiden kolmen on nivouduttava yhteen, jotta innostaminen yhteisöllisessä toiminnassa onnistuu. *Sosiaalinen* ulottuvuus korostaa ryhmää ja yhteisöä, sen toimintaa ja siihen osallistumista ja sitä kautta ympäröivään yhteisöön ja yhteiskuntaan integroitumista. *Pedagogisen* ulottuvuuden tarkoituksena on tukea ihmisen persoonallista kehittymistä, asenteiden muutosta, kriittisen ajattelun syntymistä sekä motivaatiota ja vastuun heräämistä. Tässä kasvatuksellisessa osiossa käytetään keinoina muun muassa väittelyjä, ryhmäkeskusteluja, seminaareja ja kursseja. *Kulttuurisen* ulottuvuuden keskeisinä toimintoina ovat kulttuuriperinnön siirtäminen ja erilaiset taidetapahtumat sekä niihin liittyvät keskustelutuokiot ja jaetut kokemukset. Mukaan mahtuvat tapoina niin konsertit kuin yhteisötaide, harrastajateatteri ja seikkailu. (Kurki 2006.)

Sosiokulttuurinen innostaminen voidaan määritellä sosiaalipedagogiikan sovellusalueeksi, vaikka sen piirissä käydään myös omaa teoreettista keskustelua. Sosiaalipedagogiikka nähdään nykyisin kaksinapaisesti, jolloin sillä on olemassa yleinen tehtävä sosiaalisena kas-

vattajana auttaen ihmisiä kasvamaan yhteiskuntaan ja erityistehtävä syrjäytyneiden kasvatuksellisenä tukemisena. Aikaisemmin sosiaalipedagogisen toiminnan pääasiallisena kohderyhmänä olivat nuoret ja lapset, mutta nykyisin toiminnan katsotaan kattavan koko elämänkaaren. Kansalaisuuteen kasvetaan jo pienestä pitäen, ja sitä tulee tukea erilaisin toiminnoin. (Kurki & Nivala 2006.)

Innostamisen jäljillä palokunnassa

Vapaapalokuntaliikkeen alkuaikoina ei sosiokulttuurisesta innostamisesta tiedetty, eikä sosiaalipedagogiikkaakaan vielä ollut tieteenalana olemassa. Jälkikäteen tarkasteltuna vapaapalokunnista löytyy seuraavia sosiokulttuuriseen innostamiseen liittyviä piirteitä.

Toiminnan tulisieluisena perustajana toimi usein kylän tai kaupungin arvovaltaa nauttinut henkilö, joka kutsui yleisellä kutsulla yhteisön väkeä koolle keskustelemaan palokuntayhdistyksen perustamisesta. Koollekutsuja tai joku muu yhteisön merkkihenkilö valittiin usein yhdistyksen puheenjohtajaksi tai palokunnan päälliköksi (usein sama henkilö). Toimintaan liittymiselle ei mainittu mitään esteitä, ja yksi toiminnan tavoitteista oli lähentää eri kansanryhmiä edustavia henkilöitä toisiinsa ja kannustaa heitä toimimaan yhdessä tasa-arvoisesti yhteisen asian puolesta. Yhteinen asia oli tulen ja sen tuhovoiman uhka, miltä yhteisö halusi suojautua. Yhdistyksen kokouksissa ja tapahtumissa jokaisella oli yhtäläinen oikeus puhua ja jokaisella varsinaisella jäsenellä oli yksi ääni kokouksissa. Mahdollisissa palokuntayhteisön jäsentä kohdanneissa onnettomuuksissa yhdistys keräsi varoja loukkaantuneen perheelle, periaatteella ”ketään ei jätetä”.

Yhteisöllisyyttä palokunnissa korostettiin yhdenmukaisella vaatetuksella ja jäsenyydestä kertovilla merkeillä. Toimintaan osallistuvia kannustettiin harjoittelemaan tulentorjunnan taitoja monipuolisesti usein näytävillä yhteisharjoituksilla. Toiminta kohdistui jokaiseen lähiyhteisön jäseneneen (kuntalaiseen) tasapuolisesti eli kaikkia on autettu, jos tuli on uhannut. Yhteisöllisyyttä ja kanssakäymistä edisti monipuolinen toimintamahdollisuuksien kirjo. Mukana toiminnassa oli palokuntakulttuuria edistäviä elementtejä heti perinteen synnyttyä alku-

vuosikymmeninä. Näitä palokuntaperinteitä ovat merkistö, puvusto, liput, marssit sekä muu palokuntakulttuuri. Järjestön sisällä käytetään termiä palokuntaperinne.

Palokunnan yhteydessä oli mahdollisuus toteuttaa uusia asioita ja harjoitella keskustelua tai puhumista (klubbar) (Frivilliga Brandkåren i Åggelby 1925) tai harrastaa sivistystä kohottavia toimintoja. Palokunnat muun muassa tilasivat sanomalehtiä jäsentensä luettavaksi ja perustivat lainaushuoneita tai kirjastoja varhaisvuosinaan. Kaikki toiminta oli voimakkaasti yhteisöllistä ja yhteisön tarpeista lähtevää. Yhdistyksen eri ryhmät kommunikoivat keskenään sekä tekivät yhteistyötä paitsi keskenään myös muiden paikkakunnan järjestöjen kanssa muun muassa vuokraamalla palokunnan taloa muiden yhdistyksien käyttöön sekä vuorottelemalla arpajaisten järjestämisessä.

Toiminta on ollut aina hyvin suunniteltua ja päämäärätietoista, leimaa-antavana piirteenä järjestäytyneen nopean avun mahdollistaminen paikkakunnalla. Omia vaivoja säästämättä on lähdetty auttamaan naapuriyhdistystä isojen palojen sammuttamisessa ensin junalla ja myöhemmin autoilla, jopa satojen kilometrien päähän. Toiminnassa ei ole tavoiteltu omaa etua vaan yhteisön etua paremman ja turvallisemman tulevaisuuden toivossa. Sitoutuneisuuden tason syvyyttä voitaneen laskea myös palokuntatoiminnassa henkensä menettäneiden määrällä. Toisia auttaessaan on vuosien mittaan vapaapalokuntalaisia menehtynyt tapaturmaisesti sammutustehtävissä useita. Yhteiskuntaa ei toiminta ole varsinaisesti muuttanut, mutta turvallisuustaso on parantunut.

Palokuntatoiminnan luonteen muuttuminen

Muutos on kohdannut palokuntayhdistyksiä modernisoituneen yhteiskunnan myötä. Toiminnan laajentuminen aiheutti järjestäytymispaineita, ja toisaalta toimintatapojen yhtenäistäminen palon sammutuksessa eri palokuntien välillä edellytti yhteistyötä muiden samanlaisten yhdistysten kanssa. Lähes kaikki vapaapalokunnat kuuluvat nykyisin valtakunnallisiin järjestöihin ja ovat jäseninä joko Suo-

men Pelastusalan Keskusjärjestön alueellisessa pelastusliitossa tai Sopimuspalokuntien liitossa. Palokuntayhdistykset ovat siis seuranneet ajan kehitystä ja uusimpia yhteiskunnan vaatimuksia.

Suomessa palokuntayhdistyksiä on yhteensä lähes 900, joista osa huolehtii edelleen yksin syrjäalueen turvallisuudesta suoritepalkkaa vastaan. Näistä yhdistyksistä osassa pelastustehtävien suuri määrä on vähentänyt yhteisöllisyyttä. Velvollisuus – pelastaminen – suoritetaan, mutta se muu yhdistystoiminta on jäänyt vähemmälle. Suurin osa yhdistyksistä on muuttunut yhteiskunnan muutoksen mukana tuottamaan palveluja tilaaja–tuottaja-periaatteen mukaan. Järjestötoiminta ja aito yhdessä tekeminen on hävinnyt samalla, kun on ihmetelty, miksei saada uusia toimijoita. Vapaaehtoistoimintaan tulemisen ja sitoutumisen kynnyks koetaan ehkä liiankin korkeaksi. On ehkä käynyt niin, että kun toimintaa on pyritty tehostamaan aluepelastuslaitosten vaatimuksien mukaiseksi, on itse unohdettu varsinainen yhteisöllisyys, yhdessäolo, osallistuminen sekä tasapuolisuus ja tilalle on tullut kylmä eurokonsultti, suoritepalkkaisuus ja tehokkuusvaatimus.

Palokuntayhdistys ei voi enää toimia vain harrastemaisesti, vaan sen tulee tuottaa se palvelu, jonka se on luvannut sopimuksen pohjalta tuottaa alueelliselle pelastuslaitokselle. Jos palokuntayhdistys on luvannut tuottaa palo- ja pelastustehtävien suorittamiseen koulutettuja palokuntalaisia vuoden jokaisena päivänä ympäri vuorokauden esimerkiksi neljä, se tarkoittaa käytännössä sitä, että hälytysosastossa tulee olla vähintään 16 koulutettua jäsentä, jotta sitoumus voidaan täyttää. Tämä sitoumus vaatii todellista sitoutumista niiltä, jotka lähtevät toimintaan mukaan. Toiminnassa ei silloin enää kaikki ole täysin vapaaehtoista. Oman lisänsä tähän kehitykseen on tuonut suoritepalkkainen palokuntatoiminta eli se ryhmä palokuntalaisista, jotka saavat toiminnastaan palkkiota menetetyistä työ/vapaa-ajasta. Lisävaatimuksia on osaltaan tuonut pelastustehtävien kirjon laajentuminen sekä syrjäseutujen asukasmäärien pienentyminen.

Vapaa-palokuntien toiminta aluepelastuslaitoksen kanssa on saanut monet arvioimaan vapaaehtoisuuden kestävyyttä. Pelastusjohtaja ja palopäällikkö haluavat yhdistykseltä varmuuden siitä, että kun sopimuksen tehnyttä ryhmää tarvitaan, se tulee ja hoitaa tehtävän tarkasti

ja tehokkaasti, palaa paloautoineen takaisin palokunnalle ja menee takaisin koteihinsa arkiaskareisiin tai työpaikalleen. Pelastusjohtajaa ei kiinnosta se, onko sammutusmies jonkin yhdistyksen jäsen tai miten hän on ryhmään tullut – nuorisotyön kautta vai miten. Tilaaja–tuottajamallinen ajattelu on levittäytynyt tehokkuusajatuksiin myös vapaapalokuntien pariin. Miksi yhdistyksen jäsenet vaivautuisivat enää toimimaan kuten ennen – hankkimaan itse rahaa tansseilla, keräyksillä, myyjäisillä, arpajaisilla tai muilla tavoin, kun sopimus sammutus- ja pelastustoiminnan hoitamisesta aluepelastuslaitoksen kanssa takaa mahdollisuuden toimia toisten hyväksi ja ehkä hieman jännittävässä ja erilaisissa tilanteissa? Miksi enää vaivautua, mitä saa siltä yhdistystoiminnalta? Rahapalkkio vaikuttaa jossain yhdistyksissä tulleen pääasiaksi ja toisaalta joidenkin yhdistyspohjaisten palokuntien kohdalla hälytystehtävien määrä on noussut esimerkiksi teollisuuden tai tieliikenteen lisääntyneiden vahinkojen takia niin työllistäväksi, että sitä yhdistystoimintaa ei kerta kaikkiaan enää jakseta hoitaa.

Palokuntaperinne elää kuitenkin voimakkaana. Suurella sydämelä toimivat palokuntalaiset ovat valmiita uhraamaan juhannuksensa ja joulunsa lähteäkseen tositoimiin auttamaan tuntematonta hädässä. Palokuntaharrastajien keskinäinen veljeys on koettavissa edelleen laajana veljeskuntamaisena toimintana. Ulkomailla matkaileva palokuntaharrastaja on tervetullut tutustumaan toisen palokunnan toimintaan, vaikka yhteistä kieltäkään ei olisi. Useissa yhdistyksissä käytössä ovat edelleen yhteisöllisyyttä lisäävät toimintamuodot kuten tapaamiset, kilpailut, leirit, marssit, soittokunnat, näytelmäseurat, tanssilavatoiminta ja muut tapahtumat sekä ulkoiset merkit kuten asusteet ja liput. Myös alkuvuosien sitoutuneisuus toteutuu toiminnassa edelleen. Nykyisissä palokuntayhdistyksissä on mukana useamman sukupolven edustajia harrasteen periytyessä isältä ja äidiltä tyttärille ja pojille.

Sosiokulttuurisen innostamisen elementit olivat olemassa aidossa 1800-luvun vapaapalokunnassa. Yhteiskunnan muuttuminen kuitenkin kohti markkinataloutta vei toiminnalta pohjaa ja jäljelle on jäänyt vielä yksi pieni osa-alue, josta voi tunnistaa sosiokulttuurisen innostamisen jäänteitä enemmän kuin muussa toiminnassa, eli palokuntanuorisotyö. Palokuntanuorissa innostutaan toimintaan, halutaan auttaa ja

antaa jäsenille mahdollisuus avun tarjoamiseen. Ohjaajat ja nuoret ovat todella innostuneita omasta asiastaan ja pyrkivät aktiivisesti saamaan harrasteelle uusia kannattajia. Palokuntanuorissa toimii vuonna 2009 noin 9000 nuorta, joita ohjaa noin 1000 vapaaehtoista ohjaajaa oman harrasteensa ohessa tai lisänä. Nuorten ohjaajat eivät saa pääsääntöisesti palkkiota ohjaus- ja koulutustyöstään, jota tehdään viikoittain viikkoharjoituksissa sekä leireillä, retkillä ja kilpailutoiminnassa. Yhteiskunnalliseen muutokseen toiminta ei suoranaisesti nuorisotyössä pyri, mutta jäljellä on edelleen ajatukset siitä, että toimintaan otetaan mukaan ilman rajoitteita ja että vähänkin aikaa jäsenenä ollut nuori on osaltaan vaikuttamassa jatkossa omaan ja ympäristönsä turvallisuuteen ja turvallisuustason parantamiseen. Palokuntanuorisotyön tavoitteisiin kuuluu antaa nuorelle mahdollisuuksia toimintaan, tukea nuorten kehittymistä itsenäisiksi, itseensä luottaviksi ja yhteistoimintaan pystyviksi sekä herättää ja edistää heissä myönteistä asennoitumista turvallisuudesta huolehtimiseen ja turvallisuusasioiden edistämiseen (SPEK 2007). Turvallisuustietoisuuden ja sitoutuneiden toimi-joiden lisäksi nuorisotyön tavoitteet edistävät kasvamista kansalaisuuteen ja eheän ja hyvän identiteetin rakentamista. Samalla opitaan aito välittäminen, yhteistyötaito sekä tahto toimia.

Tavallaan palokuntayhdistyksessä toteutuu pitkälti Ranskan valankumouksen periaatteet: vapaus, veljeys ja tasa-arvo, vaikka niitä ei tässä muodossa ole ilmaistu palokuntien toiminnasta kertovassa kirjallisuudessa. Palokunnan eettisiksi arvoiksi on Suomessa määriteltä palokuntatähden sakaroiden määrän mukaisesti inhimillisuus, tasapuolisuus, vapaaehtoinen kurinalaisuus, jatkuva valmius, nopeus, luovuus, ehdoton luotettavuus ja rohkeus. Määrittelyn on tehnyt Suomen Palopäällystöliitto vuonna 1995. (Kostet 2007.)

Lähteet

Alapuro, R. & Liikanen, I. & Smeds, K. & Stenius, H. 1989. *Kansa liikkeessä.* Helsinki: Kirjayhtymä.

Frivilliga Brandkåren i Äggelby 1900–1925 historik utgiven till 25-års jubileet sen 16 augusti 1925. Äggelby: Äggelby F.B.K.

- Granberg, K. 1888.* Turun Wapaaehtoinen Palokunta 1838–1888. Turku: Turun Wapaaehtoinen Palokunta.
- Iivonen, A. (toim.) 2005.* Yksilö, yhteisö ja kansalaisyhteiskunta. Helsinki: Opintotoiminnan Keskusliitto.
- Jern, K. 1998.* Vaasan Vapaaehtoinen Palokunta. Vaasa: Vaasan VPK.
- Jokinen, K. & Saaristo, K. 2006.* Suomalainen yhteiskunta. Helsinki: WSOY.
- Katajamäki, J. 2006.* Pakkopalokunnista aluepelastuslaitoksiin. Helsinki: Suomen Pelastusalan Keskusjärjestö ry.
- Koivula, E. 2007.* Naiset vapaapalokunnassa – yhteisön vieressä tai jäsenenä 1838–1952. Kandidaatin tutkielma (julkaisematon), Tampereen yliopisto. Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta.
- Konttinen, E. 2008.* Suomalainen kansalaisyhteiskunta, luentosarja 23.1.–15.5.2008, Jyväskylän yliopisto.
- Kostet, J. 2007.* Tulen polte sydämessä, Läpi tulen ja savun, Suomen Palopäälystöliitto 75 vuotta. Helsinki: Suomen Palopäälystöliitto ry.
- Kurki, L. 2006.* Sosiokulttuurinen innostaminen. Tampere: Vastapaino.
- Kurki, L. & Nivala, E. (toim.) 2006.* Hyvä ihminen ja kunnan kansalainen. Tampere: Tampere University Press.
- Penttilä, K. 1994.* Tuli on irti! Riihimäen VPK 1894–1994. Riihimäki: Riihimäen VPK ry.
- Siisiäinen, M. 2008.* Sosiologinen teoria ja yhdistykset, luentosarja 9.1.–1.2.2008 Jyväskylän yliopisto.
- Sinisalo, U. 1973.* Sata vuotta tulta vastaan, Tampereen VPK 1873–1973. Tampere: Tampereen Vapaaehtoinen Palokunta.
- SPEK 2007.* Palokuntanuorisotyö (ppt-esitys, julkaisematon), Suomen Pelastusalan Keskusjärjestö 1.11.2007.
- Väänänen, K. 1979.* ”Pojat, tulen poistaja...” Mikkelin VPK 1879–1979. Mikkeli: Mikkelin Vapaaehtoinen Palokunta ry.
- Ylikangas, A. 1930.* Kymintehtaan ja Kuusankosken V.P.K. 1905–1930, Kuusankoski: Kymintehtaan ja Kuusankosken V.P.K.